

AKYÜREK, Abdulğani "Ezher Üniversitesi'nde İslâm Hukuku Alanında Hazırlanan Doktora Tezlerinin Analizi", İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Samsun 2019, Sayı: 7, ss. 87-106.

EZHER ÜNİVERSİTESİ'NDE İSLÂM HUKUKU ALANINDA HAZIRLANAN DOKTORA TEZLERİNİN ANALİZİ

Abdulğani AKYÜREK*

Özet: Mısır tarih boyunca öncü olmuş bir toplum yapısına sahiptir. Mısırlılar, birçok alanda günümüzün önemli çalışmalarına kaynaklık etmişlerdir. Mısır'ın ilmî anlamdaki öncülüğünün görünümlerinden biri Dünya'daki ilk üniversite olarak değerlendirilen el-Ezher'dir. Bu makalede Ezher Üniversitesi'nde İslâm Hukuku alanında yapılan doktora tezleri ele alınmıştır. Tezlerin yoğunlaştığı alanlar ve çalışma yapılmayan ya da yeterince üzerinde durulmayan konular tespit edilmiş, böylece Ezher'de araştırmacıların merkeze aldıkları ya da ikinci planda tuttıkları konular ortaya konmaya çalışılmış, elde edilen sonuçların sunumuyla çalışma tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mısır, el-Ezher, İslam Hukuk Fakültesi, Doktora Tezleri

The General Analysis of Islamic Jurisprudence Doctoral Theses Presented in Al-Azhar University

Abstract: The Egyptian country has a pioneering society structure throughout history. They have been a source of important studies in few fields for today. For that reason a society could not have stayed away from education. In this area education supported from the first period and this field al-Azhar university established the first can be considered in this area. We also searched the topics and scopes of studies in the field of Islamic law at post graduate level. We have detected weaknesses directions or the issues that are focused on subjects. Finally we have come to end the studies on an evaluation and conclusion.

Keywords: Egypt, al-Azhar, Islamic Law Philosophy, Doctoral theses.

GİRİŞ

Mısır her ne kadar günümüzde olmasada tarihi itibariyle öncü olmuş bir toplum yapısına sahiptir. Tarihi milattan öncelerine dayanan köklü medeniyetiyle tanınmaktadır. Mısır, çevresindeki devletlere karşı tarihte kültürüyle, medeniyetiyle üstünlük sağlamış, Mısır'ın kültür ve medeniyeti günümüze kadar bir miras olarak taşınagelmiş ancak son yüzyıllarda batının sömürgeci ve işgalci yaklaşımına karşı durulamamış, Mısır'da kültür ve medeniyete sahip çıkılamamıştır. Mısır diğer ilimlerde olduğu gibi dini ilimlerde de temayüz etmiş bir yapıya sahiptir. Mısır'da ilk dönemlerden

* OMÜ Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku ABD, DİB, abdulganiakyurek@gmail.com.

itibaren ilme önem verilmiş, bu çerçevede ilklere sayılabilecek bir üniversite inşâ edilmiştir.¹

Ezher başta ilmî faaliyetlerin yapıldığı bir cami olarak inşa edilmiş olsada sonraki zamanlarda Şîi düşüncenin empoze edilmesi ve yaygınlaştırılması için çalışan bir merkeze dönüştürülmüştür. Sonraki dönemlerde Mısır'ın Sünnilerin yönetimine girmesiyle, Ezher Şîi düşünceden çıkmış Sunni düşünceyi temsil eden önemli bir ilim merkezine dönüşmüştür.²

Bu çalışmada, Ezher Üniversitesi'nin Şeriat Fakültesi'nde İslâm Hukuku alanında hazırlanan doktora tezleri, konuları ekseninde ele alınmıştır. Tezlerle ilgili değerlendirmelerden önce Mısır'ın tarihi ve kültürü hakkında kısa bilgi verilmiş, ardından Ezher Üniversitesi'nin tarihi süreci, dini ilimlere katkısı, İslâm âlemi nezdindeki yeri, eğitim sistemi incelenip kısaca izah edilmiş, daha sonra Ezher'de İslâm Hukuku alanında hazırlanan doktora tezleri incelenmiştir.

Büyük kısmı Afrika'da, küçük bir kısmı (Sina yarımadası) Asya'da yer alan Mısır, ³ bir ziraat ülkesidir. ⁴ Ülkede yaygın dinler İslâm ve Hıristiyanlıktır.⁵ Mısırda görülen ilk mezhep Mâlikîlik olmuştur ve bunda da Osman b. Abdülhakem el-Cuzzaî'nin büyük etkisi bulunmaktadır.⁶ Bunun yanında İmâm Şafî'nin ömrünün son yıllarını Fustat'ta geçirmesiyle, Şâfilik de Mısır'da yayılmaya başlamış ve İslâm'ın diğer bölgelerine göre Mısır, Şâfi mezhebinin merkezi konumuna gelmiştir.

Ezher Üniversitesi, Fatımi halifesi el-Muizz li Dinillâh'ın komutanı olan Cevher es-Sıkkî tarafından h.359-362 yılları arasında inşa edilmiştir.⁷ Ezher başlangıçta diğer camiler gibi istihdâm edilmişse de çok geçmeden İslâm âleminin her köşesinden talebe ve ilim adamlarının akın ettiği, çeşitli

¹ Şerafettin, Gölcük, Mısır'da Dini ve İctimai Hayat, Konya: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1990, sayı:3, ss.2-18.

² Gölcük, Mısır'da Dini ve İctimai Hayat, sayı:3, ss.2-18.

³ Batıdan Libya, güneyden Sudan, kuzeydoğudan İsrail, kuzeyden Akdeniz ve doğudan Kızıldeniz'le çevrilidir. Yüzölçümü 1001450 km² nüfusu 71.000.000, başkenti Kahire'dir. Diğer önemli şehirleri İskenderiye ve Port Said'dir. Suna, Doğaner, "Mısır", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXIX İstanbul 2004, , ss.553-555.

⁴ Gölcük, Mısır'da Dini ve İctimai Hayat, sayı:3, ss.2-18.

⁵ Cengiz, Tomar, "Mısır", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, c. XXIX, ss.559-563.

⁶ Tomar, "Mısır", ss.559-563.

⁷ Mustafa, Kırgız, "El-Ezher Özelinde Klasik ve Modern Eğitim", Dini İlimler Akademik Araştırma Dergisi, 2014, c. XIV, ss.167-189.

ilim dallarında araştırmaların yapıldığı bir üniversite olmuştur.⁸ Başlangıçta cami olarak açılmasına rağmen Eyyubiler döneminde bünyesinde Cuma namazı kılınmadığı zamanlar da olmuştur. Ezher, Memlükler döneminde tekrar ibadete açılmış ve burada ilmî faaliyetler devam ettirilmiştir. Yedinci asrın sonlarına doğru Kurtuba ve Bağdat gibi önemli İslâm beldelerinde eğitim kurumları kapanmasıyla, el-Ezher daha çok rağbet edilen bir üniversite haline gelmiş, dokuzuncu asırda zirveye ulaşmış, İslâm âleminin gözdesi haline gelmiştir.⁹

Ezher'de yirminci asra kadar herhangi bir bölüm ayırımına gidilmemişken; 1929'da Usulu'd-din Fakültesi, Şeriat Fakültesi, Arap Dili Fakültesi olmak üzere üç fakülte kurulmuştur. 1961 yılından sonra müspet ilimlerde okutulmaya başlanmıştır. 2009-2010 eğitim-öğretim yılı itibariyle – kız erkek ayrı olmak üzere- yaklaşık 58 ayrı fakülte açılmıştır. Ezher'in öğrenci ve fakülte sayısı itibariyle de dünyada ilk sırada yer aldığı ifade edilmektedir.¹⁰

Ezher, vakıf üniversitesidir ve Müslümanların bu üniversitede herhangi bir ücret ödemediği öğrenim görme hakları bulunmaktadır. Gayrimüslimlerin sosyal-siyasal durumları ne olursa olsun Ezher Üniversitesi'nde okumaları kanunla yasaklanmıştır.¹¹

EZHER ÜNİVERSİTESİ'NDE İSLAM HUKUKU ALANINDA HAZIRLANAN DOKTORA TEZLERİ

Bu başlık altında fıkıh usulü ve furû alanlarında hazırlanan doktora tezleri konuları itibariyle değerlendirilecektir.

1. Ezher Üniversitesi'nde Fıkıh Usulü Alanında Hazırlanan Doktora Tezleri

Ezher'de hazırlanan tez çalışmalarına baktığımızda usul alanında Fıkhın doğuşu ve dördüncü asra kadar gelişimi¹², tedvin dönemi öncesi ve

⁸ Kenan, Seyithanoğlu, (Ed.) *Büyük İslam Tarihi*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1987, c.V,s.252.

⁹ Kırgız, "El-Ezher Özelinde Klasik ve Modern Eğitim", ss.167-189.

¹⁰ Kırgız, "El-Ezher Özelinde Klasik ve Modern Eğitim", ss.167-189.

¹¹ Kırgız, "El-Ezher Özelinde Klasik ve Modern Eğitim", ss.167-189.

¹² Abdullah bin Muhammed bin İbrahim, *Neş'etu'l-fıkhi'l-islami ve tetavvuruhu hatta le-karnu'r-rabi' el-hicri*.

sonrası fıkıh usulü¹³, İslâm Hukukunun diğer hukuk sistemlerinden bağımsız oluşu¹⁴, Kitâbın kaynak değeri¹⁵ sünnet'in hüccet değeri¹⁶, peygamber uygulamalarının kaynak değeri,¹⁷ icmânın hüccet değeri¹⁸ ve usulcülerin icmaya bakışı¹⁹, ulemanın kıyas²⁰ deliline bakışı²¹ ve hüccet değeri²² üzerinde çalışmalar yapıldığı görülmektedir.

Yapılan tez çalışmalarında sahabenin fıkhi görüşlerini içeren ve fıkıh usulünün temeline katkı sağlayan çalışmalar saptanmıştır: Hz. Ömer'in fıkhi anlayışı²³, Ali b. Tâlip'in İslâm fikhına dair eseri²⁴, Abdullah b. Mes'ud'un fıkha dair eseri²⁵, Hz. Ebu Bekîr ve Hz. Ömer'in içtihatları arasında tercih²⁶ konularına ilişkin çalışmalar bunlardandır.

Fıkıh, ilk asırlardan itibaren farklı görüş ve düşünceler ekseninde şekillenmeye başlamıştır. İslâm âlimleri kendi ilmi ve fikri anlayışları çerçevesinde fıkıh yorumlamışlardır. Bu farklı yorum ve düşünce sonucunda fıkıh mezhepleri doğmuştur. Fakîhler buldukları coğrafyanın, düşünce yapısının etkisinden kaynaklı olması sonucunda mezhepler aklı esas alan rey ve nakli esas alan hicâz ekolü altında iki ana gruba ayrılmışlardır.²⁷ Ezher'de hazırlanan tez çalışmalarında bu ekolleride görebilmekteyiz: Fıkhi mezheplerin ortaya çıkışı²⁸, Ehli rey'in metodu²⁹,

¹³ Muhammed Enver İbrahim, *Usulu'l-fikh "Kable't-tedvin ve ba'dehu"*.

¹⁴ Abdulmevla Muhammed, *İstiklalu'l-fikhi'l-islami an gayrihi mine't-teşri*.

¹⁵ Abdullah Yusef Mustafa İzam, *Delaletu'l-kitab ve's-sunne ala ahkami min heysu'l-beyan ve'l-icmal fi'z-zuhur ve'l-hifa*.

¹⁶ Abdurrahman Ali El-Miladi, *Huccetu's-sunne*.

¹⁷ Ahmed Meclî Er-Rifa'i, *Delaletu ef'ali'r-rasul 'ala ahkami's-ş-şeriyye*.

¹⁸ Adnan Kamil, *Hucciyetu'l-icma*.

¹⁹ Abdulkader Muhammed Ebu Ala, *Hucciyetu'l-icma'i ve mevki'ul-usuliyun minhe*.

²⁰ Ahmed el-Durduri, *Keşfu'l-iltibas an hucciyetu'l-kiyas*. Abdulfettah Es-Seyyid Ömer, *Eseru'l-kiyas fi binai'l-fikhi'l-islami*.

²¹ Ali Abdu'ttevvab, *Mevki'ul-'ulemai mi kıyasi fi'ş-şeriati'l-islami*.

²² Omer Mevlud Abdulhamid, *Huccetu'l-kiyas*. Muhammed Ahmed Selame, *El-kiyas ve isbatun hucciyetuhu ve beyanu'l-hilaf fi'l-kiyas min usulu'l-fikh*.

²³ Abdulmunim Aydi Ebu El-Anin, *Omer bin El-Hattab ve fikh*.

²⁴ Hamid Abdulhamid Cami', *Ali ibni Ebi Talib ve eseruhu fi'l-fikhi'l-islami*.

²⁵ Şafik Musa Kasım Ayyaş, *Abdullah bin Mes'ud ve eseruhu fi fikh'l-islami*.

²⁶ Saleh Muhammed Abdulhadi Saleh, *Dusturiyyetu'l- ihtiyar Ebi Bekr ve Ömer ve meseliyyetun müncehimen fi'l-hukm*.

²⁷ Ahmet Yaman, Halit Çalış; *İslâm Hukukuna Giriş*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2013, ss.105-106.

²⁸ Abdulkarim Yusef Tarbiyya, *Neş'etu'l-mezehibu'l-fikhi*.

²⁹ İdris Cuma Darar Beşir, *Er-rey ve eseruhu fi fikh'l-islami*.

hicaz ekolünün usulü ve İmâm Mâlik ile bağlantısı³⁰, ulema arasındaki istinbât metod farklılığı³¹ konularındadır.

Hazırlanan tezler başta dört mezhep imamının ve diğer mezheplere müntesip önemli şahsiyetlerin hayatları ve fıkıh usulüne dair görüşleri de tezlere konu olmuştur: Ebû Hanîfe'nin usulü³², İmâm Mâlik'in fıkıhı³³, İmâm Şâfiî'nin Kâhire ve Bağdat hayatı³⁴, İmâm Şâfiî'nin usulü³⁵, Ahmed bin Hanbel'in muhaddis ve fakih yönü³⁶, İmâm Zufer³⁷, Hanbeli fıkıhı ve bize nasıl ulaştığı³⁸, Hasan-ı Basrî ve İslâm fıkıhı üzerine eseri³⁹, İbn-i Kudâme ve usûl alanında kaleme aldığı eseri⁴⁰, İmâm Serahsî ve usûl alanında yazdığı eseri⁴¹, İmâm Cessâs'ın usûl alanında yazdığı el-Fusûl eseri⁴², İbn-i Teymiyye'nin usûlü⁴³, İbnü'l-Kayyim el-Cevzî ve fıkıh alanında yazdığı eseri⁴⁴, Zeydiyye ekolü ve fıkıhı dair eseri⁴⁵, Muhammed bin Ebî Leyla'nın fıkıhı dair eseri⁴⁶, İmam Bağvî'nin fıkıhı dair eseri⁴⁷, Hasan bin Hamid'in Hanbeli fıkıhına dair eseri⁴⁸, İbn-i ebi Zeyd el-Kayruni'nin Mâliki fıkıhına dair

³⁰ Ebu Seri' Muhammed Hasan Abdulhadi, *El-medresetu'l-hicaziyeti uslubu'e'l-fikhiyye 'alakatu İmam Malik*.

³¹ Ahmed Abdulmun'im El-Bani, *Riseletu fi Ehemmi turuk isbat ed-de' ve el-muhtelifa fihe bayne'l-fukaha*

³² eş-Şahhat es-Seyyid Muhammed en-Naccar, *el-Usulu'l-leti i'temad aleyha Ebu Hanife fi fikhi mezhebih*.

³³ Ali Bedri Ahmed Eş-Şerkavi, *El-İmam Malik ve eseruhu fi'l-fikhi'l-islami*.

³⁴ Abdulmunim El-Bahnesi, *El-İmamu's-Şafii beyne'l-Kahire ve Bağdad hayatuhu ve fıkıhı*.

³⁵ Ahmed Nahravi Abdusselam, *El-imamu's-şafi'i fi mezhebi*.

³⁶ Hasani Abdulfadil Ahmed, *İmam Ahmed ibni Hanbel muhaddisen ve fikhiyyen*.

³⁷ Ebu'l-Yekzan 'Atiyye, *İmamu'z-zufer el-cuz'u's-sani direseten mukarene*.

³⁸ Salim Muhammed Es-Sakafi, *El-fikhu'l-Hanbeli ve keyfe vasale ileyna*.

³⁹ İbrahim Sa'id Hsan Ebu Salem, *El-İmamu'l-hasan bin ebi Hasan el-basri ve eseruhu fi'l-fikhi'l-islami*.

⁴⁰ Abulaziz bin Abdurrahman bin Osman Es-Sa'id, *İbn Kudame ve eseruhu'l-usul*.

⁴¹ Abdu Halil Muhammed Ebu 'id, *Şemsu'l-eimme Es-Serahsi ve eseruhu fi usuli'l-fikh*.

⁴² Acil Casem Su'ud, *Usulu'l-fikhi'l-musemme 'bi'l-fusul'li imam Ahmed bin Ali Er-Razi El-Cessas tahkik ve dirase*.

⁴³ Saleh bin Abdulaziz Al Mansur, *Usulu'l-fikh ve li'bini't-teymiyye*.

⁴⁴ Cabir Ali bin Mehdi Et-Tayyib, *İbn-i Kayyim El-Cevziyye ve eseruhu fi fikhi'l-islami*. Ferc Ebu' Ala El-Eşkar, *ibnu'l-Kayyum El-Cevziyye ve eseruhu fi muhtelifu'l-ulumu'l-islami*.

⁴⁵ Es-Seyyid Abdulaziz Ahmed El-Adavi, *Medresetu'z-Zeydiyye ve eseruhu fi fikhi'l-İslami*.

⁴⁶ Seyyid Ahmed Es-Seyyid Seyyid Ahmed, *Muhammed bin Ebi Leyla ve eseruhu fi'l-fikh*.

⁴⁷ Salah Abdulğani, *El-İmamu'l-Bağvi ve eseruhu fi'l-fikh*.

⁴⁸ Macid Hasan El-Ğaşyen, *El-Hasan bin Hamid el-fikhu'l-Bağdadi ve eseruhu fi'l-fikhi'l-Hanbeli*.

yazdığı eseri⁴⁹, el-İmâm Ebu's-Sevr İbrahim ve fıkha dair eseri⁵⁰ İbn-i Akîlin hayatı ve fıkhi anlayışı⁵¹, el-İmâm Muhammed bin Cerir et-Taberî'nin fıkha dair eseri⁵², karşılaştırmalı olarak İbn-i Rüşt'ün Bidayetü'l-Müctehit adlı eseri⁵³, el-İmamü's-Şahâbetin el-Karrâfi ve fıkha dair yazdığı eseri⁵⁴, tâbiin dönemi İslâm hukuku⁵⁵, İmami's-Şevkaninin fıkha dair yazdığı eseri⁵⁶, Ebu Kasem el-Hiraki'nin Hanbeli mezhebine dair görüşleri⁵⁷, İmam Ebu Hanife'nin ve ashâbı arasındaki ihtilaf ve sonrakilerin ihtilâf karşısında ki tutumları⁵⁸, Beyzavî'nin fıkıh usulüne dair eseri⁵⁹, Cemaliddin Abdurrahim el-Esnevi'nin Kitabu't-Temhit fi Tahricu'l-Furu' ala usul adlı eserinin tahkiki⁶⁰, el-İmamü'-İzz Abdusselam'ın hayatı ve fıkha dair eseri⁶¹, İbnu'l-emir es-Sin'âni hayatı ve fıkhi⁶².

El-Ezher'de usule dair yapılan tez çalışmalarında mezheplerin farklı delillendirme yöntemleri, tercih ettikleri yöntemler ve fıkıh usulüne dair farklı konular işlenmiştir: Şer'i ahkâmın akli ve nakli delilleri⁶³, İslâm hukukunda emir ve emrin delaleti⁶⁴, bazı âmm⁶⁵ lafızlarının delâlet ettiği anlam⁶⁶, butlân hususu⁶⁷, karşılaştırmalı olarak seçme ve tercih etme teorisi⁶⁸, şer'i nassın ne olduğu ve mefhumu muhalif üzere tahlil⁶⁹, teysiri gerektiren

⁴⁹ Haled Mezkur Abdullah el-mezkur, *İbn-i ebi Zeyd El-Kayruni ve eseruhu fi fikhî'l-Maliki dirase ve mukarerenen*.

⁵⁰ Sa'di Huseyn Ali, *El-İmam Ebu's-Sevr İbrahim ve eseruhu fi'l-fikh*.

⁵¹ Saleh El-Muhammed El-Haled Er-Raşid, *İbn Akil hayatuhu ve ihtiyaretuhu'l-fikhiyye*.

⁵² Abulaziz Seyyid Abdulali, *El-İmam Muhammed bin Cerir Et-Taberi ve eseruhu fi fikhî'l-islami*.

⁵³ Abdurrahman Abiid İmam Eş-Safi, *Bidayetu'l-muctehid li İbni Rüşd ve eseruhu fi'l-fikhî'l-islami mukarerenen*.

⁵⁴ Abdullah İbrahim Saleh, *El-İmamü's-Şahabetin El-Karrafi ve eseruhu fi fikhî'l-İslami*.

⁵⁵ Abdüşşafi Ali Cabir, *Hasaisu'l-fikhî'l-islamiyy fi 'ahdi't-tabi'in*.

⁵⁶ es-Seyyid Ahmed Abdulfettah, *El-mevsu'uhu'l-cami'u li İmami's-Şevkani ve eseruhu fi usulu'l-fikh*.

⁵⁷ Abdullah bin Saleh bin Abdillan, *Ebu Kasem El-Hiraki ve ihtiyaretuhu fi'l-mezhebi'l-Hanbeli*.

⁵⁸ Ali Muhammed İbrahim, *El-hilafu beyne Ebi Hanife ve ashabili ve mevkiif eimmeti'l-aharin min haza'l-hilaf*.

⁵⁹ Celaleddin Abdurrahman Celal, *El-Kadi Nasruddin el-Beydavi ve eseruhu fi usulu'l-fikh*.

⁶⁰ es-Seyyid Abdullatif Kesseb, *Tahkiku kitabu't-temhid fi tahricu'l-furu' ala usuli Cemali'ddin Abdurrahim El-Esnevi*.

⁶¹ Ali Mustafa Muhammed El-Fakir, *El-İmamü'-İzz Abdusselam ve eseruhu fi fikhî'l-islami*.

⁶² Ali Abdulcebbar Yasin, *İbnu'l-emir es-Sin'ani, hayatuhu ve fikh*.

⁶³ es-Sadık Abdurrahman, *El-ahkamu's-şer'iyyet beyne'n-nakli ve'l-akli*.

⁶⁴ Ahmed Abdulhakim Ahmed, *El-evemir vedeletiye 'ala'l-akmu's-şer'iyye*.

⁶⁵ Abdullah El-Ali Er-Rekban, *En-naziratu'l-ammeti li isbat mevcubeti'l-hudud*.

⁶⁶ İbrahim Mustafa Cemelu'd-din, *Ba'du abhasu'l-amm*.

⁶⁷ Ahmed İbrahim Seyyid Ali, *Naziratu'l-butlan et-teşri'*.

⁶⁸ Esemetu Muhammed Huseyn El-Abd, *Neziratu'l-ihtiyar fi's-şer'i'ati'l-islemiyye mukarerenen*.

⁶⁹ İsmail Ya'kub Fetani, *En-nassu's-şer'i ve mefhumuhu'l-muhaliifi direseten tahliliyyeten*.

fikhi kaideler⁷⁰, İslâm fıkında maslahât yöntemi⁷¹, İslam fıkında meşakkât kavramı⁷², vâzi hükmün çeşitleri⁷³, usulcülerin maslahâtı mürsele ve istihsânın kaynak değeri üzerine görüşleri⁷⁴, meşrulaştırma yolları⁷⁵, asrımızda içtihat problemi⁷⁶, Kur'ân da şer'i ahkâma dair emirler⁷⁷, İslam fıkında zorluk ilkesi⁷⁸, usulcülere göre sebep teorisi⁷⁹, âmm'ın kat'i ve zanni arasındaki delaleti⁸⁰, şer'i delil örneği olarak "örf"⁸¹, Hanefî mezhebinin istinbât yöntemi⁸², azîmet ve ruhsâta bağlı olarak verilen hükümler⁸³, nassların çatışması halinde aradaki tearuzu gidermek ve cem' etmek⁸⁴, İslâm şeriâtinde kolaylaştırma ilkesi⁸⁵, İslâm fıkında içtihat⁸⁶, nesh ve İslâm fıkında ki yeri⁸⁷, İslâm fıkında farklı delillendirme yolları⁸⁸.

2. Ezher Üniversitesi'nde İbadetler Alanında Hazırlanan Doktora Tezleri

İslâm hukuk sistemi ilki muamelat ikincisi ibadet olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. İbadatler bölümü, insan ile Allâh arasında olan

⁷⁰ Cuma Muhammed Es-Seyyid Mekki, *Mine'l-kavai'di'l-fikhiyye teclubu't-teysir*.

⁷¹ Huseyn Hamed Hassan, *Naziretu'l-maslahati fi fikhi'l-islami*.

⁷² Saleh Sa'd Es-Sahimi, *El-meşakkatu fi ş-şeri'ati'l-islami*.

⁷³ Ramadan Abdulvedud Abduttevab, *Aksemu'l-hukm el-vad'i ve mutallikatih*.

⁷⁴ el-Abdu Muhammed En-Nur, *Re'yu'l-usuliyyun fi'l-masalihi'l-mursele ve'l-istihsan min hayసు'l-huce*.

⁷⁵ Abdulmunim Celal Muhammed, *El-vesailu't-teşriyyeti li himayeti't-teakkud fi fikhi'l-islami diraseten mukarenen*.

⁷⁶ Seyyid Muhammed Musa Tuna, *El-ictihadu ve mudde hucetune ilayhi fi heze'l-asr*.

⁷⁷ Selahaddin Muhammed Abdulati Zeydan, *El-evamiru'l-Kur'aniyye ed-dalletu ala ahkami's-şer'iyye*.

⁷⁸ Semir Muhammed Mahmud Akbi, *El-hacetu fi teşri'i'l-islami*.

⁷⁹ Abulaziz bin Abdurrahman Er-Rebi'a, *Naziratu's-sebeb 'inde'l-usuliyyin*

⁸⁰ Abdulhakim Abdurrahman Esad, *Delatu'l-'amm beyne: El-kat'iyye ve'z-zanniye*.

⁸¹ Aburrezzak Molla Murad Han, *El-orfke'd-delil şer'i ve eseruhu fi binai'l-ahkam aleyha*.

⁸² Abdurrauf Harabişe, *Menhecü'l-hanefiyye fi istinbati'l-ahkami's-şer'iyye*.

⁸³ Abdulkader Şahata Muhammed Saleh, *El-azimetu ve'r-ruhsa ve ma yeteallaku bihima min al-ahkam*.

⁸⁴ İsa Zehran, *Tearudu'n-nususu's-şer'iyyeti ve bima yekunu'l-cem'u ve't-tercih*.

⁸⁵ Kemal Cevde Mustafa, *Mazahiru't-teysir fi ş-şeri'ati'l-islami*.

⁸⁶ Mucibu'd-din Vali, *El-ictihad fi fikhi'l-islami*. El-Hasen, *El-ictihad bi'r-re'y fi medreseti'l-hicaz el-fikhiyye*.

⁸⁷ Muhammed Es-Seyyid Yusef Ebu Taha, *Risaletun fi mubahasetu'n-nesh*.

⁸⁸ Mustafa Dib, *Eseru'l-edilleti'l-muhtelifeti fihe fi'l-fikh*.

hukuku oluşturur. İbadetler, Allah'ın kullarından yerine getirmesini istediği fillerdir. Bunların en önemlisi İslâmın temeli kabul edilen ibadetlerdir ki bunlar: Namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetlerdir. Elbette ki ibadetler bunlarla sınırlı değildir. Kurban, umre vb. ibadetlerde vâcip ve sünnet başlığı altında çoğaltabileceğimiz ibadetlerdir.⁸⁹ Ezher'de yapılan tez çalışmalarına baktığımızda ibadetlerle ilgili yapılan çalışmaların namaz ve oruç üzerinde yoğunlaştığını görebilmekteyiz. Oruç, farklı mezhepler perspektifinde incelenmiş⁹⁰, özellikle Şâfiî Mezhebi çerçevesinde yoğunluk kazanmıştır.⁹¹ Cuma namazı⁹² ve cemaatle kılınan namazın hükümleri toplum üzerindeki etkileri⁹³ farklı mezhep görüşleri ekseninde⁹⁴ kaleme alınmıştır. Tabi söz konusu ibadetler olunca göze çarpan amelin sevap-günah boyutu da vardır.⁹⁵ Akabinde günahların silinmesi ve telafisi adına yapılan keffâretin ne olduğu ve hükümleri mukayeseli olarak⁹⁶ tezlere konu olmuştur.⁹⁷

İslâm hukukunda emir ve yasaklar⁹⁸, İbadetlerde yasaklanan durumlar⁹⁹, hac ve umrenin hükmü¹⁰⁰, teyemmümün hükümleri¹⁰¹ ve mezhepsel anlamda mukayesesi¹⁰², ramazan ayı içerisinde yapılan itikâf ve

⁸⁹ Yaman, Çalış; *İslâm Hukukuna Giriş*, s.74.

⁹⁰ Abdulhafiz Ez-Zahiri Selman, *Es-Savmu ala mezhebi İmam Malik Abdulhak Tantavi, Ez-zekatu ala mezhebi İmam Malik*. Abdulmuteal Muhammed El-Berberi, *Es-Siyam ala mezhebi'l-imam Eş-Şafii*. Abdulmuteal Muhammed El-Berberi, *Es-Siyam ala mezhebi'l-imam Eş-Şafii*.

⁹¹ Fehim Tefvik Ammar, *Es-Siyam ala mezheb İmamı'ş-Şafii*. Abdulmuteal Muhammed El-Berberi, *Es-Siyam ala mezhebi'l-imam Eş-Şafii*.

⁹² Süleyman AbdulhadiAbdulbasit Selim, *Risaletun fi'l-cum'a*.

⁹³ Sa'id Muhammed Ahmed Afifi Hammad, *Ahkamu's-saleti'l-cema'ati ala mezhebi'l-İmamı'ş-şafii el-muctehidu'l-mutlak*.

⁹⁴ Şubeyni Ebu Cebel, *Salatu'l-cum'ati ala mezheb İmamı'ş-Şafii*. Abdulmecid Abdulğafur, *El-cum'a ala mezheb İmam Malik*.

⁹⁵ et-Tantavi, *Es-Sevab ve'l-ikab fi mecali'l-vazifeti el-amme diraseten ve mukarenen beyne Ahkami's-şeri'ati'l-islamiyye ve'n-nazmu'l-mu'asıra*.

⁹⁶ Mahfuz İbrahim Ferrac, *Bahsu mukarenen fi'l-keffare*.

⁹⁷ Deyyab Abdulkerim Deyyab Akli, *El-keffaretu fi fikhi'l-islemiyyeti ve ahkemihe*.

⁹⁸ Muhammed Musaylihi Abdurrezzak, *El-emru ve'n-nehyu fi'ş-şeriati'l-islami*.

⁹⁹ Abdulmecid Muhammed Fethullah, *Eseru'n-nehyi fi'l-ibadat ve'l-muamelat*.

¹⁰⁰ Muhammed Huseyn En-Nevayitti, *Risaletun fi ahkamı'l-hac ve'l-unre ala mezheb İmamı'ş-Şafii*.

¹⁰¹ Mutevelle Mutevelle El-Cilmez, *Et-teymmüm*.

¹⁰² Cad Ramadan Ali, *Et-teyemmüm ala mezheb İmamı'ş-şafii' ma'a mukarenen bi'l-mezhebi'l-uhra*.

hükümleri¹⁰³, kurban ibadeti¹⁰⁴ ve avlanmanın hükümleri¹⁰⁵, hayvanların ilmi ve buna bağlı olan helâller¹⁰⁶ de tezlerde işlenen diğer konulardır.

3. Ezher Üniversitesi'nde Aile Hukuku Alanında Hazırlanan Doktora Tezleri

Aile hukuku, özel hukukun alt dalı olup kişilerin aile ilişkilerini düzenleyen hukuk dalıdır. Aile hukuku; evlilik öncesi nişanlanma, evlilik akdi, mehir, boşama, nafaka, velayet, evlat edinme gibi durumları konu edinen hukuk dalıdır.¹⁰⁷ Bu başlık altında Ezher'de yapılan tez çalışmaları incelediğinde muhtelif konular çerçevesinde çalışmalar yapıldığı görülmüştür.

İslâm Hukukunda eşler arasında adaletin gözetilmesi şartıyla çok eşliliğe izin verilmiştir. Çok eşliliğin tez konuları arasında incelendiği görülmektedir.¹⁰⁸ Tez çalışmalarına bakıldığında öncelikle kadının İslâm hukukunda ki yeri¹⁰⁹ göze çarpmakta ve nikâh akdinde denklik¹¹⁰ vurgulanmaktadır.¹¹¹ Ardından İslâm Şeriâtinin nesli korumaya yönelik tutumu¹¹², nikâhın İslâm hukukunda önemi¹¹³, ne olduğu¹¹⁴, nikâh öncesinde

¹⁰³ Ahmed Halife, *El-i'tikaf 'ala mezheb el-imamu's-şafi'*.

¹⁰⁴ Abdullah Abdurrahim El-İbadi, *Ez-zebaih fi's-şeriatil-islami*.

¹⁰⁵ Hamdi bin Hammad bin Abdulaziz El-Hammad, *Ahkamu'l-sayd ve'z-zibah*.

¹⁰⁶ Kilani Muhammed Ahmed El-Mehdi, *İlmu'l-hayvan ma yehillu minhu ve ma yehillu fi's-şeriatil-islami*.

¹⁰⁷ Yaman, Çalış; *İslâm Hukukuna Giriş*, s.177.

¹⁰⁸ Zekeriyeye Hasan Mukavi, *Riseletu fi teaddudu'z-zevcat*. Ahmed Abdulkadir el-Mevi, *Riseletu fi'l-aşreti'z-zevciyye ev'l-kısmi ve'n-nuşuz 'ala mezheb el-imamu's-şafi'*.

¹⁰⁹ Beşir Yusef Mustafa 'Aşur, *Hukuku'l-mar'etu fi şeri'atu'islemi mukarenen bi's-şerei'l-uhra*. Sa'id Muhammed El-Cüleydi, *El-muharremat mine'n-nisai fi fikhil-islemiyyeti diraseten mukarenen*.

¹¹⁰ Ahmed Muhammed Mustafa, *Riseletu fi'l-kefeati fi'n-nikah*.

¹¹¹ Reşad Hasan Halil, *Naziratu'l-musaveme fi fikhil-islemiyye*.

¹¹² ez-Zeyn Ya'kub Ez-Zubeyr, *Mevkifu's-şer'iyetu'l-islami min tanzimi'n-nesl*.

¹¹³ Ahmed Seyyid Ahmed Osman, *Min fikhul-kitab ve's-sunne eseru 'akdu'z-zevcecu fi's-şeriyetu'l-islemiyye*.

¹¹⁴ Abdulhalil Menufi, *Risaletun fi'n-nikah ala mezhebi İmam Ebu Hanife En-Nu'man*. Abdulmuti Şahhatuhu Ridvan, *En-Nikah ala mezheb İmamul-eimmeti ve necmu's-sunne Malik bin Enes radiyallahu anhu*. Abdulhakim Mahmud Ammar, *Akdu'n-nikah ala mezheb İmam Malik*. Ali bin Muhammed bin Abdurrahim, *Kitabu'n-nikah min fikhil-s-sedeti el-hanefiyye*.

eşlerin şart sunmaları¹¹⁵, nikâhın nasıl olması gerektiği, nikâh akdinde vekâlet izni¹¹⁶, hangi durumlarda nikâh akdinin geçerli olup hangi durumlarda akdin geçersiz olacağı¹¹⁷, medeni nikâh akdinin İslâm şeriâtine uygunluğu¹¹⁸ ve geçersiz akîtlere uzak durulması gerektiği üzerinde durulmuştur.¹¹⁹ Akabinde kadının hakkı olan mehir¹²⁰ ve hükümleri¹²¹ incelenmiştir.

Boşama, tefrik veya ölüm gibi durumlardan kaynaklanan ayrılık neticesinde beklenmesi gereken iddet¹²² konusu üzerinde yoğun tez çalışmaları olduğu saptanmıştır. Boşama¹²³, hükümleri¹²⁴ ve diğer ayrılık¹²⁵ çeşitleri¹²⁶ üzerinde birçok tez çalışması yapılmış mezhepsel anlamda değerlendirmelere tabi tutulmuştur.¹²⁷ Boşanmaların farklı yönleri de incelenerek sünnet üzere mi yoksa bidat olarak mı yapıldığı tezlere konu olmuştur.¹²⁸ Nikâh akdinin sonlandırılması İslâm hukuku ve medeni hukuk bağlamında karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.¹²⁹ İddet¹³⁰ konusu farklı mezhepler perspektifinde incelenmiştir.¹³¹ Boşanmanın sonrasında eşin ve çocuğun geçim teminatı olan nafaka hususu İslâm fıkında nasıl yürütüldüğü işlenmiştir.¹³² Aynı şekilde ayrılığa bağlı olarak varsa çocuğun

¹¹⁵ Hasan Ali Ahmed Abdulali, *Eş-şartu fi'l-akdi diraseten mukareneten beyne'l-fikhi'l-islami ve'l-kanun*.

¹¹⁶ Abdulğaffar Sa'd Hassan, *El-velayetu fi'n-nikah*.

¹¹⁷ El-Emin El-Medeni Muhammed El-Cezairi, *Risaletu fi Enkihatul-faside*.

¹¹⁸ Abdulfettah Muhammed Zafer, *Ez-zevacu'l-medeni ve mevkifu'l-islam minhu*.

¹¹⁹ Emir Abdulaziz Ahmed Saleh, *El-enkihatul-faside ve'n-nehyu 'anha fi şeri'atu'islemiyye*.

¹²⁰ Abdulfettah Muhammed Abdurrahim, *El-mehr*. Afifi Es-Seyyid İbrahim, *Dirretul-bahr fi ma yeteallaku bi'l-mehr*.

¹²¹ Suleyman Ed-Dav, *Ahkamu'l-mehr fi'l-fikhi'l-islami*.

¹²² İbrahim Muhammed Abid, *fi beyani'l-iddeti vel'-istibra*. Abdulazim Vehbi Abulkafi, *El-'iddetu ala mezheb İmam Ebu Hanife en-Numan*.

¹²³ Muhammed Abdunnebi Salim, *Et-talak*.

¹²⁴ Ali Muhammed 'Ataallah, *Fethu'l-hallak fi beyani ahkamu't-talak*.

¹²⁵ İbrahim Saleh İbrahim Seyyid, *Ez-zihar ve ahkemuhu fi fikhi'l-islami bahsu fikhi mukaran*.

¹²⁶ Mustafa Muhammed Abdulhalik, *Risaletun fi'l-hul' ala mezhebi'l-İmami's-Şafi*.

¹²⁷ Seyyid Ahmed Şahin, *Fethu'l-hallak fi ahkmi't-talak ala mezhebi's-şafi*.

¹²⁸ Bedevi Mustafa Ali, *Et-talaku's-sunne ve'l-bid'a*.

¹²⁹ Ahmed el-Hacci el-Kurdi, *İnkidau'nikah bi'l-feshi fi şeri'ati'l-islami ve's-şerai'u'l-uhra*.

¹³⁰ Muhammed İsmail Mes'ud, *Risaletun fi'l-iddeti ve ahkamihi ala mezheb imam Ebu Hanife*. İmam Huseyn Hattab Leyla, *El-iddetu 'ala mezheb Ebi Hanife en-Numan*.

¹³¹ Ahmed bin Ali bin Ahmed Mubareki, *El-İddetu fi usuli el-fikhi li'l-kadi Ebi Ya'la Muhammed bin Hüseyin el-Ferra*.

¹³² Celat Han, *Nafakatu'z-zevce fi fikhi'l-islami*. Sa'd Huseyn Vehbetu, *En-Nefakatu'z-zevcat 'ala Mezhebi'l-İmami'l-Azam Ebi Hanife*.

durumu, eğer bebeklik yaşlarındaysa bebeğin emzirilmesinin hükmü¹³³ ve hakları üzerinde durulmakta¹³⁴ ve mezhep çerçevesinde işlenmiştir.¹³⁵ Çocuğun velayet durumu medeni kanun ile karşılaştırılması da tezlere konu olmuş bir başka konudur.¹³⁶

4. Ezher Üniversitesi'nde Miras Hukuku Alanında Hazırlanan Doktora Tezleri

Miras hukuku İslâm literatüründe feraiz olarak adlandırılmaktadır. İnsanın vefatından sonra geriye kalan hukuki işlemleri kapsamaktadır.¹³⁷ Tezlere konu olan kişinin vefatından sonra geriye bıraktığı mallardan oluşan terike¹³⁸, İslam hukukunda miras¹³⁹, feraiz ve muris'in hakları üzerine yazılan eserlerin tahkiki¹⁴⁰ de incelenmiştir.

5. Ezher Üniversitesi'nde Borçlar Hukuku Alanında Hazırlanan Doktora Tezleri

Borçlar hukuku kamu-özel hukuk ayrımında özel hukukun alt bölümüdür. Borçlar hukuku, kişilerin başkalarına karşı hukuki ilişkiden kaynaklanan yükümlülüklerini konu edinmektedir.¹⁴¹ Borçlar hukuku klasik fıkıh kitaplarında buyu' başlığı altında incelenmektedir.¹⁴² Tez çalışmaları incelendiğinde İslam hukukunda alışveriş¹⁴³, helal malların temliki¹⁴⁴ ve

¹³³Muhammed El-Advi El-Kevmi, *Ahkamu'r-rida'*. Abdulfettah Muhammed Ata, *Risaletun fi ahkami'r-rida' ala mezheb İmamı'l-Azam*.

¹³⁴FercKasım Muhammed El-Abd, *Ahkamu'r-rida'*. Fahri Halil Ebu Dayfe, *El-İkrah ve eseruhu fi'r-rida bi't-tasrifat*. Ali Eyyub Radi, *Bihucce'ti'l-esma' fi meseili'l-r-rida'*.

¹³⁵İbrahim Husneyn, *Er-rida'u ala mezhebi'l-İmam Azam Ebu Hanife*.

¹³⁶Muhammed Zekeriyya Nureddin, *El-vekeletu beyne's-ş-şeriatı ve'k-kanun*. Ahmed Ferci Huseyn, *El-veleyetu 'ala'n-nefs*.

¹³⁷Yaman, Çalış; *İslâm Hukukuna Giriş*, s.335.

¹³⁸Ahmed Muhammed Ali Devvad, *El-hukuku'l-mutelekka bi't-terike*.

¹³⁹Cuma Muhammed Berrac, *Ahkamu'l-miras fi şeriatı'l-islamiyye*.

¹⁴⁰Zeki Huseyn Zeydan, *Tahkiku vedirasetu kitabu'l-feraid ve'l-muris min kitabi'z-zuhriyye li imami Şehhabuddin Ahmed bin İdris El-Karrafi*.

¹⁴¹Ayrıntı için bkz. Ayhan Ak, *İslam Borçlar Hukuku*, Samsun: Üniversite Yayınları, 2019, s. 18-20.

¹⁴²Yaman, Çalış; *İslâm Hukukuna Giriş*, s.245.

¹⁴³İbrahim Ca'fer Seka, *El-bey'etu fi'l-islam*.

¹⁴⁴Ahmed Taha Abbas Hasan, *'Ukud't-tebriat el-muktediyye li't-temlik*.

faydalanma yolları¹⁴⁵, haramların büyüğü olarak kabul edilen ribâ¹⁴⁶, Mâliki mezhebine göre malın ücret karşılığında devredilmesi yani kira anlamına gelen icâre konusu işlenmiş¹⁴⁷, mevkuf yani kaybolmuş kimsenin İslam hukukunda ki durumu¹⁴⁸, paranın peşin, işin vadeli olarak yapıldığı selem akdi¹⁴⁹, rehin akdi¹⁵⁰, boçlar¹⁵¹ ve çeşitleri¹⁵², mukayeseli olarak İslâm hukukunda mâli akitler¹⁵³, vakıfların¹⁵⁴ meşruiyeti¹⁵⁵ ve İslâm hukukundaki yeri¹⁵⁶, zararın tazmini olarak ifade edilen daman üzerinde de yoğun çalışılmıştır¹⁵⁷ İslâm hukukunda vekâletin hükümleri¹⁵⁸, irtifak hükümleri¹⁵⁹, İslâm hukukunda toprak temlikinin kaynakları¹⁶⁰, İslâm hukukunda hakkın iptali¹⁶¹, vediaanın (emanet) hükümleri ve emanet alan kimsenin sorumluluğu¹⁶², Hz. Ömer'in iktisâdi anlayışı¹⁶³, İslâm hukuku ve medeni

¹⁴⁵ Aziz Abdulkerim Muhammed Hammad, *Temliku'l-mubah ve'l-intifa' bihi fi's-şeriatil, l-islami ve'l-kanun*. Abdullah bin Abdurrahman Er-Reşid, *El-emvalu'l-mubahati ve ahkam temlikihe fi'seriatil-l-islami*.

¹⁴⁶ Omer bin Abdulaziz, *Er-riba ve'l-muamelatu'l-masrifiiyye fi nazari's-şeriatil-l-islamiyye*.

¹⁴⁷ Abdulhamid Hamza, *İcaretun ala mezheb İmam Malik*. Mustafa Reşad Azmi, *El-iceratu ala'l-amali'd-diniyyeti fi fikh'l-İslami*.

¹⁴⁸ Ra'fet Muhammed Hammad, *EL-akdu'l-mevkuf fi fikh'l-islemiyyeti ve ma yukabiluhe fi'l-kanun*.

¹⁴⁹ Abdulazim Cevde Feyyaz, *Risaletun fi 'akdi's-selem*. Ali Abdullah Fercani Eş-Şerif El-Huseyni, *Es-Selem fi's-şeriatil-l-islamiyye*. Ali Abdullah Fercani Eş-Şerif El-Huseyni, *Es-Selem fi's-şeriatil-l-islamiyye*.

¹⁵⁰ Muhammed Muhammed Hattab, *Er-rehn*. Ahmed Muhammed Bedir, *Ahkamu'r-rehn fi's-şeriyeti'l-islemiyye ve'l-kavanin el-vaz'iiyye*. Muhammed Cemil Muhammed Mustafa, *Ahkamu'r-rehn fil-fikh'l-islami*.

¹⁵¹ Hasan Ebu Yahya, *El-istidenetu fi'l-fikh'l-islami*.

¹⁵² İsevi Ahmed İsevi, *El-Mudayinat*.

¹⁵³ Abdulfettah Muhammed Abdulvehhab, *Malu'l-akdi fi's-şeriatil-l-islamiyyeti dirasetenn ve mukareneten*. Ahmed en-Necdi Abdussettar, *akdu't-teymin beyne's-şeriatil ve'l-kanun*. Deyyab Selim Muhammed 'Umer, *El-akdu'l-ferid libeyani'l-racih mine'l-hilaf fi cevazi't-taklid te'lif eş-şeyh ebi'l-Ahlas*.

¹⁵⁴ Abdulali Ali Selman, *El-vakf*.

¹⁵⁵ Ali Ahmed Abdurrahman, *Meşruiyyetu'l-vakf ve şurutuhu*. Abdulhadi Suleyman, *Aslu vakfi ve şurut el- vakf*.

¹⁵⁶ Ahmed Bedevi Tulan, *Vakf*. Bedru'Imutevelle Abdulbasit, *Vakf*.

¹⁵⁷ Taha Abdulkadir Ez-Zuveydi, *Ed-daman ala mezhebi İmam Malik*. Hasan Muhammed Vasıl, *Addaman*. Süleyman Muhammed Ahmed, *Ed-Damanu'l-muttelifet fi fikh'l-islami*.

¹⁵⁸ Habib Muhammed Huseyn, *Ahkamu'l-vekaleti fi's-şeriyetu'l-islemiyye*. Ahmed Ali Taha Reyyan, *'Akdu'l-vekaleti fi's-şeriyetu'l-islemiyye*.

¹⁵⁹ Mahmud Saleh, *Hukuku'-irtifak fi's-şer'iiyyeti'l-islemiyye ve'-kanunu'l-medeniyye*.

¹⁶⁰ Abdurrahman Es-Seyyid, *Masadiru temliku'l-ard bidune mukabil mali fi's-şer'ati'l-islemiyye*. Muhammed.

¹⁶¹ Ali Muhammed Muhammed Eş-Şerif, *İnkidau'l-hakki bi'l-vefai fi fikh'l-islami*.

¹⁶² Ahmed Ahmed Abdulfahiz Abdu's-semi', *Musuliiyyeti'l-vedi' fi's-şeriyetu'l-islemiyye*.

¹⁶³ Ahmed Muhammed Eş-Şafi'i, *El-fikru'l-iktisadi 'inde 'Omer bin Hattab*.

hukuk arasında karaborsacılık¹⁶⁴, İslâmi iktisat hukukunun felsefesi¹⁶⁵, şirket ortaklarının tasarruf hakları¹⁶⁶, karşılaştırmalı olarak İslâm hukukunda sanayi şirketi¹⁶⁷, karşılaştırmalı olarak işçinin şirketteki hissesi¹⁶⁸, ticaret ilişkisinin İslâmi iktisat esaslarına tatbiki¹⁶⁹, eşyaların taşınması sorumluluğu¹⁷⁰, yatırım sertifikasının meşruiyeti¹⁷¹, İslâm'da sigorta¹⁷², rekabet ve toplumun haklarının korunması¹⁷³, İslâm hukukunda tasarruf izni¹⁷⁴, İslâm şeriaatine göre malın temlik ve korunması¹⁷⁵, İslâm hukukunda ve medeni hukukta karşılaştırmalı olarak gayri meşru kazanç¹⁷⁶, özelleştirme bahsi¹⁷⁷ konuları da işlenmiştir.

6. Ezher Üniversitesi'nde Mali Hukuk Alanında Hazırlanan Doktora Tezleri

Mâlî Hukuk, Devletin özel ve tüzel kişilerinin vergi sistemini konu edinir. Mâlî Hukukun üç ayağı vardır: Zekat, fey(cizye, harac ve uşur) ve humustur.¹⁷⁸ Ezher'de mali hukuk alanında yapılan çalışmalara baktığımızda devletin hakkı olarak nitelenen zekât¹⁷⁹, zekâtın toplumsal hayata etkisi¹⁸⁰, zekatın sarf yerleri,¹⁸¹ zekatın kalkınmaya etkisi¹⁸²,

¹⁶⁴Muhammed Mutevelle Muhammed Abdulcevvad, *El-munafesetu ve'l-ihitar beyne's-şeriat ve'l-iktisad*.

¹⁶⁵Muhammed En-Neccavi Abdulhalim Muse, *Felsefetu't-teşri'yye el-iktisadiyyeti fi'l-islam*.

¹⁶⁶Cemal Halil Ali en-Neşşar, *Tesrifu's-şerik fi mali's-şai' ve eseruhu ala's-şurakei diraseten mukareneten beyne'l-fikhi'l-islami ve'l-kanunu'l-medeni*.

¹⁶⁷Abdulbasit Yusef, *Şeriketu's-sanai' ve'l-vucuh fi's-şeri'ati-l-islamiyye diraseten mukareneten*.

¹⁶⁸Muhammed Ahmed Abdurrahman, *Hissatu'l-amali fi's-şirkei bahsu mukarenen*.

¹⁶⁹Yahya Ali, *El-muamelatu't-ticariyye ve't-tatbiku'l-ameli liesei'l-iktisadi'l-islami*.

¹⁷⁰Ahmed Abdurrahman, *Mesuliyetu'n-nakil el-berri fi akdi nakl'eşşai*.

¹⁷¹Cabir Abdulhadi Salim Eş-Şafi', *Şhedetu'l-istismar min vechihi't-teşriyyeti ve's-şeri'eti*.

¹⁷²Adnan Haşim Salah, *Et-tekaful el-ictimai fi'l-islami*.

¹⁷³Abduhu Es-Seyyid Muhammed Halil, *Rakabetu ve tenfizu'l-muvazeneti'l-ammeti li'd-devleti fi'd-davi et-teşri'*.

¹⁷⁴Muhammed Ahmed Abdulkader, *Naziratu'l-izn fi't-tesarruf fi'l-fikhi'l-islami*.

¹⁷⁵Abduttevvab Abusselam Huseyn, *Nizamu's-şer'iyyeti fi'l-mali ve turuku temlikuhu ve hifzuhi*.

¹⁷⁶Abdulmunim İbrahim Ali Huseyn, *El-kesbu gayru'l-meşru' fi'l-islam dirasetu'l-furuk beynehu ve beyne'n-nazmu ve'l-kavanin*.

¹⁷⁷Omer Muhammed Abdulaziz, *Mubahasu't-tahsis*.

¹⁷⁸Yaman, Çalış; *İslâm Hukukuna Giriş*, s.153.

¹⁷⁹Abdullah El-Hac İbrahim, *ez-zeka ve hakku'd-devleti fihe*.

¹⁸⁰Zeynu Muhammed el-Hadi, *Ez-zeketu min da'aimu't-tenmiyye eseruhu fi'l-muctema'*. Sa'id Sülayman Ed-Dali, *Ahkamu's-sadek fi fikhi'l-islami*.

Mâverdi'nin zekata dair yazdığı eseri¹⁸³, gayri Müslimlerden alınan toprak vergisi (cizye)¹⁸⁴, Hanefi mezhebine göre haraç¹⁸⁵, Hâfız bin Recep el-Hanbeli'nin Ahkâmu'l-Harac eserinin tahkiki¹⁸⁶, karşılaştırmalı olarak İslâm hukukundaki mali cezalar¹⁸⁷ ele alınmış ve üzerinde çalışılmıştır.

7. Ezher Üniversitesi'nde Ceza Hukuku Alanında Hazırlanan Doktora Tezleri

Ezher Üniversitesinde ceza hukuku kapsamında hırsızlık(sirkât), içki(şürib), yol kesme(hirabe), zina, suçun meşruiyeti, cezaların felsefi yönü, suçların ortadan kaldırılması, cezaların toplumun ıslahına etkisi konularına dair doktora tezleri hazırlanmıştır.

İnsanoğlu suçu fitratında barındıran bir varlıktır. Bu çerçevede insanın yaptığı bazı fiiller suç olarak değerlendirilmekte bu tür fiillerin bir kısmı ceza ile neticelenmektedir. Bu noktada üzerinde durduğumuz hususlar üzerinde tez çalışmaları yapılmıştır.¹⁸⁸ Yapılan çalışmalarda suçun niteliği ve cezası¹⁸⁹, cezayı düşüren etkenler¹⁹⁰, İslâm şeriâtinde ve Mısır modern kanununda ki yeri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bunun yanında kasten adam öldürme ve İslâm dinindeki cezası üzerine tez hazırlanmıştır.¹⁹¹

Hırsızlık suçuna dair hazırlanan tezlerden birisinde genel olarak suçlar ve cezaları ele alınırken;¹⁹² diğerinde hırsızlık suçunun İslâm fıkında ki cezası incelenmekte, karşılaştırmalı tahliller yapılmaktadır.¹⁹³

¹⁸¹Hasan Şeref Abdulmanim, *Mesarifü'z-zeka*.

¹⁸²Abduttevvab Hilmi Muhammed Mahmud, *Devru'z-zekati fi mu'aleceti müşkiletu't-tedahhum*.

¹⁸³Sa'de'd-din Mes'ud Hilali, *Kitabu's-sadek mine'l-havi li'l-Maverdi el-muteveffa fi seneti H.450*.

¹⁸⁴Recca Ahmed, *El-cizyetu fi'ş-şeriatil-islamiyye*.

¹⁸⁵Abdullah Es-Seyyid Ahmed Eş-Şabravi, *El-Harac fi'ş-şeriatil-islamiyyeti ala mezhebi'l-İmam Ebu Hanife En-Numan*.

¹⁸⁶Cundi Muhammed Şellaş El-Heyti, *Tahkik kitabu'l-istihrac li ahkami'l-harac lihafiz ibn Receb el-Hanbeli*.

¹⁸⁷Ramadan Ali Es-Seyyid Eş-Şerbasi, *El-ukubetu'l-maliyyetu fi fikhi'l-islemiyye*.

¹⁸⁸Haled Abulhamid Ferrac, *Şeri'yyetu'l-ceraim ve'l-ukubat fi şeri'yyeti'l-islamiyyeti ma mukareneti bi'l-kanun el-misri ve'l-vadii*. Es-Seyyid Talebe Es-Seyyid, *Felsefetu't-teşri'i'l-cinai'l-islami fi takriri'l-ukubat li kadai ala cerimetin ve islahi'l-muctema'at*.

¹⁸⁹Es-Seyyid Hasan Sakr, *El-cerimetu fi fikhi'i-islami*.

¹⁹⁰Ali Davud Muhammed Ceffal, *Et-Tevebe fi iskati'l-hudud fi fikfi'l-islami*.

¹⁹¹Muhammed Mubarek Yusef, *El-katlu'l-amdi ve cezeahu fi'l-İslam*.

¹⁹²Ahmed Tevfik, *'Ukubetu's-sarik Beyne'l-Kat'i ve'z-zaman es-suruk fi el-fikhi'l-islami*. Fares Abdurrahman El-Kuddumi, *Haddu's-sirkati beyne'l-amali ve't-ta'til ve eseruhu ala'l-muctema'u'l-islami*.

Zina suçu kapsamında yapılan çalışmalara baktığımızda ise birinci tezde zina suçunun üzerinde durulurken¹⁹⁴ bir başka çalışmada zina suçununun cezâi yönü üzerinde durulmuştur.¹⁹⁵ Bir başka tez çalışmasında İslâm hukukunda zina suçu mezhepler arasında karşılaştırmalı olarak işlenmiştir.¹⁹⁶

Tez konularına yoğun bir şekilde konu olan bir başka ukubât konusu ise içkinin (şürb) cezasıdır. Bu tezlerde içki içmenin cezası¹⁹⁷ ve cezanın toplum ıslâhına etkisi¹⁹⁸, sarhoş edici şeylerin hükmü¹⁹⁹ işlenmiştir.

Tezleri incelediğimizde konuların başında insanın canına kastedilmesinin haramlığı, kısas cezasının ilahi olması ve adalete uygun olması²⁰⁰, kişiyi öldürmenin akabinde kısasa alternatif olarak diyetin mümkün olması²⁰¹ buna bağlı hükümler ve cezalar gelmektedir.²⁰² Aynı şekilde hükmü nasslarda belirtilmemiş cezaların hükme bağlanması ve buna bağlı olarak uygulanması²⁰³, birçok suçu üstlenmiş kimsenin İslâm hukukundaki durumu ve cezası²⁰⁴, özel hayata kastetmenin cezası²⁰⁵, cezâi sorumlulukta sebep etkeni²⁰⁶ gibi konular da işlenmiştir.

Yol kesme, terör olaylarıyla toplum düzenini bozma²⁰⁷, İslâm'ın yağmacılığa karşı tutumu ve hükmü²⁰⁸, dinden dönme (irtidâd)²⁰⁹, ajanlık yapma²¹⁰ işlenen konular arasındadır.

¹⁹³ Ahmed Hamid, *Cerimetu's-surki ve ukubetihe fi eş-şer'iyyeti el-islemiyye direseten mukarenen*.

¹⁹⁴ Muhammed Ahmed Hasan El-Feda, *Cerimetu'z-zina fi ş-şer'iati'l-islamiyye*.

¹⁹⁵ Sabri Abdurrauf Muhammed Muhammed, *'Ukubetu'z-zina fi ş-şer'iyye*.

¹⁹⁶ Abdusselam Abdurrahman, *Cerimetu'z-zina fi'l-fikhil-islamiyye diraseten ve mukarenen*.

¹⁹⁷ Huseyn Hassan Havtihi, *El-kaulu'l-me'sur fi ahkami'l-humur*. Macid Muhammed Mahmud Ebu Rahye, *Eş-şirbetu ve ahkamihe fi ş-şer'iati'l-islamiyye*.

¹⁹⁸ Omer Ahmed İshak, *Had-du'l-hamr ve eseruhu fi islahi'l-muctema*.

¹⁹⁹ Abdülğani El-Hammad, *El-muskirat hukmiha ve ukubetun ve muteatihe mukarenen*.

²⁰⁰ Omer Muhammed Abdulhamid, *El-kisas teşriun semaviyyun adilun*.

²⁰¹ Musa Abdulaziz Musa, *Ed-diyetu fi ş-şer'iati'l-islamiyye*.

²⁰² Abdullah İsmail Bedevi, *El-kasemetu kedil li isbatu'd-dem*.

²⁰³ Seyf Receb Kazamil, *El-muakabatu't-taziriyetu'l-bedeniyetu tatbikihe fi ş-şer'iati'l-islami*.

²⁰⁴ Abdulaziz Fethi Ramadan, *Teaddudu'l-ceraim ve eseruhu fi'l-ikab*.

²⁰⁵ Abdullatif Hamim Muhammed, *Ceraimu'l-i'tidai ala'l-hayati'l-hass*.

²⁰⁶ Abdurrahman Abdunnebi Ali, *Alakatu's-sebebiyyeti fi'l-mes'uliyeti'l-cinaiyye*.

²⁰⁷ Adil Muhammed El-Merzuki, *Cerimetu'l-ifsad fi'l-ardi ve 'ukubetihe fi ş-şer'iati'l-islamiyye*.

8. Ezher Üniversitesi'nde Anayasa Hukuku Alanında Hazırlanan Doktora Tezleri

Anayasa hukuk dalı, devletin şeklini, kuruluş ve işleyiş esaslarını, ana organlarını ve bunların görevlerini, yetkilerini, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini düzenler. Anayasa hukuku klasik fıkıh kitaplarında ayrı bir hukuk dalı olarak işlenmemiş bu hukuk dalını içeren konular; salâtu'l-cumu'a, kaza, siyer-cihâd, bağy' başlıkları altında işlenmiştir.²¹¹

Ezher'de Anayasa hukuk dalı altında yapılan çalışmalar: Peygamberin savaş siyaseti²¹², İslâm devletinde ve modern hukukta mukayeseli olarak fikir özgürlüğü²¹³, mukayeseli olarak İslâm devleti ve modern asır anlayışında hükmetme anlayışı²¹⁴, İslâm devletinde siyaset kanunları²¹⁵, İslam hukukunda işçi hakları²¹⁶, muhakeme hukuku²¹⁷, İslâm hukunda mülkiyet serbestisi ve devletin sınırlandırma yetkisi²¹⁸, hilâfet makamı²¹⁹, hilâfet makamının birden çok olması durumu ve hükmü²²⁰, medeni hukuk ve İslâm hukukunda devlet başkanının seçimi²²¹, İslâm hukukunda insan hakları²²², halifenin ihtiyarı ve keyfiyeti²²³, el-Kâdi Ebu

²⁰⁸Hasan Es-Seyyid Muhammed 'Acve, *Mevkifu'l-islemi minel haybe ve hukmihi fi terikihe ma'al kudreti 'aleyha ve'l-enn ala'n-nefs ve'l-mal*.

²⁰⁹Seyyid Avvad Ali Avvad, *Naziratu'l-istirdad fi fihhi'i-islami*.

²¹⁰Muhammed Raken Dayfullah, *Ahkamu't-tecessus fi's-şeriatil-islami*.

²¹¹Yaman, Çalış; *İslâm Hukukuna Giriş*, s.135.

²¹²Ahmed Muhammed 'Umer, *Siyasetu'r-resul fi'l-cihâd*.

²¹³Faruk Abdulalim Mursi, *Hurriyyetu'r-re'y fi's-şeriatil-islamiyyeti ve'n-nazmi'l-muasıra*.

²¹⁴İbrahim Abdussadek Mahmud, *El-kiyadetu'l-ideriyyeti fi'n-nizami'l-islami dirasetun mukarenetun bi'nizam el-mu'asıra*.

²¹⁵İbrahim En-Neccaz Muhammed Es-Seyyid, *Fi's-siyaseti'd-dusturiyye lidevleti'l-İslemiyye*.

²¹⁶Muhammed El-Hatib, *Ahkamu'l-hamil fi şeri'atu'islemiyye*. Haled Şaban, *Hukuku'l-ammal fi'l-islam*.

²¹⁷Halil Muhammed Mustafa, *Mine'l-kavai'di'l-fikhiyye el-hemmeti "El-adetu'l-mahkeme"*.

²¹⁸Osman Cuma Damirihî, *El-mulkiyyetu fi't-teşri'il-islamiyyeti vemudde tedahhulu'd-devleti fi takyidihe*.

²¹⁹Tevfik Muhammed Es-Sagir, *El-hilafe*.

²²⁰Hasan Abdulğani Ebu Gudde, *Hukmu teaddudu'l-hulafe*.

²²¹Süleyman Abdulhadi Et-Tantavi, *Nazmu'l-ihthiyar Reisu'd-devle beyne'l-kanuni'l-vad'i ve's-şeriatil-islamiyyeti*.

²²²Şevket Muhammed El-'Omari, *Hukuku'l-insani's-siyasi ve'l-medeniyeti fi's-şeri'ati'l-islamiyy*.

²²³Abdullah bin Yusef, *İhtiyaru'l-halifeti ve tekfiyih*.

Yâ'la El-Ferra Ahkâmu's-sultaniyye adlı eseri ve muhtevası²²⁴, halifenin yetkileri²²⁵, Osman b. Afva'nın hükme dair siyaseti ve idaresi²²⁶.

9. Ezher Üniversitesi'nde Devletler Hukuku Alanında Hazırlanan Doktora Tezleri

Devletler hukuku, Devletler Genel Hukuku ve Devletler Özel Hukuku olarak ikiye ayrılarak incelenmektedir. Devletler Genel Hukuku, devletlerarası veya uluslararası ilişkileri, Devletler Özel Hukuku ise vatandaşlık, yabancı uyruklu kimselerin ve diğer milletlerden kişilerin arasındaki hukuki ilişkileri konu edinen hukuk dalıdır.²²⁷ Ezher'de bu hukuk dalı altında hazırlanan tezler: İslâm da ordunun komutası²²⁸, İslâm hukukunda kişinin aklını ve malını korumak üzere cihâd²²⁹, İslâm hukukunda toplumun müdâfâsı²³⁰, cihad sahasında savaş taktikleri²³¹, İslâm devletinde mali siyaset anlayışı²³², karşılaştırmalı olarak düşmanlık bahsi²³³ devletler hukukuna konu olan tez çalışmalarıdır.

10. Ezher Üniversitesi'nde Yargılama Hukuku Alanında Hazırlanan Doktora Tezleri

Özel ve tüzel kişiler arasında çıkan uyuşmazlıkların, çekişme ve ihtilafların mahkemelerde çözümlenmesinde takip edilen yöntemleri ve kuralları belirleyen hukuk dalıdır.²³⁴ Yargılama hukuku alanında; İslâm yargılama örneği olarak Endülüs'ün yargı tarihi²³⁵, İslâm Hukukunda hakimin

²²⁴Muhammed Abdulkader Yusef Ebu Fares, *El-kadi Ebu Ya'la El-Ferra ve kitabuhu'l-ahkamu's-sultaniyye*.

²²⁵Muhammed Re'fet Osman Muhammed Derviş, *El-imametu'l-uzma fi fihri'l-İslami*.

²²⁶Fethi Es-Seyyid Ahmed Er-Reşid, *Osman ibni Affan ve siyasetuhu fi'l-hukmi ve idaretuhu*.

²²⁷Yaman, Çalış; *İslâm Hukukuna Giriş*, s.142.

²²⁸Sabri Ahmed Abdunnebi, *İmaretu'c-ceyş fi'l-islam*.

²²⁹Hamdi Abdulfettah Muhammed El-Benhavi, *El-cuhud fi'ş-şeri'ati'l-islemiyyeti kehifzi'l-mali ve'l-akli veeseruhe fi islahi'l-mucteme'*.

²³⁰Cemil Zahir Ebu Allan, *Ed-difa'u'l-ictima'i fi şariati'l-islamiyye*.

²³¹Muhammed İbrahim Salih, *Es-siyasetu'l-harbiyyetu li'c-cihad*.

²³²Ahmed el-Hac Ali el-Ezrak, *Es-siyasetu'l-maliyye lid-devleti fi sadri'l-İslam*.

²³³El-Huseyni Yusuf Eş-şeyh, *Mukarenet fi buhusu'l-ğadab*.

²³⁴Yaman, Çalış; *İslâm Hukukuna Giriş*, s.148; Ayhan Ak, *İslam Kamu Hukuku*, Samsun: Üniversite Yayınları, 2019, s. 87-105.

²³⁵Ahmed Abdulmevcud, *Riseletu fi terihi'l-kadai'l-islemiyye fi'l-endulusi*.

ihtiyârı²³⁶, mukayeseli olarak İslâm Hukukunda yargının üstünlüğü²³⁷, hâkimin içtihat serbestisi²³⁸ gibi konular işlenmiştir.

Sonuç

Her toplumun kendine has özellikleri, ihtiyaçları, kendine münhasır durumları, kendi toplum yapısından kaynaklı problemleri olabilmektedir. Tıpkı insanlar gibi toplumlar da muhtelif yapıları bünyesinde bulundurmaktadır. İnsanoğlunun olduğu her ortam ve çevrede problemlerle birlikte çözümler de mevcuttur. Çözümler, geneli itibariyle sorunların vuku bulması neticesinde gerekli görülür. Aynı şekilde bilimsel olsun veya olmasın yapılan çalışmalar, toplumun gerekliliği, istekleri, ihtiyaçları dâhilinde yapılagelmiştir. Mısır el-Ezher Üniversitesi'nin İslâm Hukuku alanında doktora düzeyinde hazırlanan tezler incelenmiş ve yakından görme fırsatı elde edilmiştir. Çalışmaların geneline baktığımızda (şu alan hiç çalışılmamış veya bu alana hiç değinilmemiş demekten ziyade) biz hangi alanların eksik bırakıldığını veya yeterli işlendiğini görmüş olduk. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere toplumun ihtiyaç ve problemleri dâhilinde yapılan çözümlere mukâbil el-Ezher Üniversitesinde yapılan tez çalışmaları da toplumun ihtiyaç ve sorunlarıyla yakından alâkalı olduğu bir gerçektir. Biz bu çalışmamızda tezleri yakından incelediğimizde hiçbir çalışmanın bulunduğu çevre ve ortamdaki bağımsız yapılamayacağı kanaatine vardık. Bu sebeple üzerinde yoğunlaşılacak konuların toplumun ihtiyaçlarıyla yakından ilgisi bulunmaktadır. Tez çalışmaları incelendiğinde aile hukuku alanında yapılan çalışmaların yoğunluğu göze çarpmaktadır. Özellikle hazırlanan tezlerde iddet, nafaka, talâk bahisleri üzerinde durulmuştur. İbâdet konularında bilhassa teyemmüm, zekât ve oruç yeterince işlenmişken hac, umre, namaz ve diğer başlı ibadetler çok az çalışma konusu olmuştur. Helâl ve haramlara yönelik çalışmalar yok denilecek kadar azdır. Aynı şekilde ekonomik ve finansal alanda hâssaten bankacılık ve sigorta gibi günümüzün önemli problemlerinden olan meseleler eksik bırakılmıştır. Tez çalışmalarında öne çıkan bir başka husus konuların modern hukuk ve Mısır hukukuyla karşılaştırılması sunulmasıdır. Hazırlanan tez çalışmaları Şâfiî mezhebi ekseninde hazırlanmıştır. Bunun sebebi Mısır'da Şâfilîğin yaygın olmasından kaynaklı olduğu söylenebilir. Mâlikî ve özellikle Hanbelî mezhebi üzerinde çok durulmamıştır. Eksik bırakılan bir başka konu İslâm Hukukunun felsefi yönüdür. Aynı şekilde Devletler Genel Hukuku, Eşya ve

²³⁶Ali Muhammed Ali Bilal, *İhtiyaru'l-kadi fi'd-devleti'l-islamiyye*.

²³⁷Şevket Muhammed Alyan, *Es-sultatu'l-kadaiyyetu fi'l-islam diraseten mevduiyyetun mukareneten*.

²³⁸Abdulğani Cum'a İbrahim, *Bahsu fi ictihadi'l-hakim fi umuri'l-hukm*.

Kişiler Hukuk dalları ekseninde tez çalışmaları sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Bu noktada özellikle hukukun işlerliğini ve yenilikçi halini kaybetmemesi adına günümüz problem ve sorunlarıyla yakından ilgilenilmelidir. Ve bu saha boş bırakılmamalıdır. Hâsaten banka ve bankacılık, sigorta, şirket, ortaklık, helal kazanç, gibi alanlara yönelmeli ve Müslümanların ihtiyaçları göz önünde bulundurularak çözümler üretilmelidir.

Kaynakça

- Ak, Ayhan, *İslam Borçlar Hukuku*, Samsun: Üniversite Yayınları, 2019.
- , *İslam Kamu Hukuku*, Samsun: Üniversite Yayınları, 2019.
- Aşur, Said Abdulfettah, "Ezher / Eğitim Öğretim ve Sosyal Hayat", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XII, İstanbul 1995, ss.59-63.
- Avcı, Casım, "Mısır/ Tarih / Bizans Dönem", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, c. XXIX, ss.557-559.
- Beksaç, A.Engin, "Mısır/ Kültür ve Medeniyet / Mimari", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, cilt XXIX, ss.584-586.
- Doğaner, Suna, "Mısır", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXIX, İstanbul, 2004, ss.553-555.
- Gölcük, Şerafettin, "Mısır'da Dini ve İçtimai Hayat", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 1990, sayı:3, ss.2-18.
- Görgün, Hilal, "Mısır/Tarih/Başlangıçtan Bizans Dönemine Kadar", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXIX, İstanbul:2004, ss.555-557.
- "Mısır/Tarih/ Fransız İşgali ve Sonrası", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXIX İstanbul, 2004, ss.569-575.
- Kırgız, Mustafa, "El-Ezher Özelinde Klasik ve Modern Eğitim", *Dini İlimler Akademik Araştırma Dergisi*, c. XIV, İstanbul: 2014, ss. 167-189.

- Ponting, Clive, *Dünya Tarihi*, (Çev.) Eşref Özbilen, , Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, 6. Baskı.
- Seyithanoğlu, Kenan (Ed.) *Büyük İslam Tarihi*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1987, c. V.
- es-Seyyid, Seyyid Muhammed, "Mısır/Tarih/ Osmanlı Devleti", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXIX, İstanbul,2004, ss.563-569.
- Tomar, Cengiz, "Mısırdaki Tarih / Fetihden Osmanlı Dönemine Kadar", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXIX, İstanbul:2004, ss.559-563.
- Uzun, Mustafa, "El-Ezher", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, c.XII, ss.53-58.
- Kızıltoprak, Süleyman, *Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.
- Yaman Ahmet, Çalış Halit; *İslâm Hukukuna Giriş*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Yavi, Ersal, Yazıcıoğlu, Necla, *Tarih Öncesi Çağlardan Günümüze Mısır/Modern Dünyanın Kaynağı*, Yazıcı Yayınevi, 4.Baskı. İstanbul